

Nahl sûresinin 125. âyeti irşad için takip edilecek yöntemlere ışık tutmaktadır. Bunlar hikmet, güzel öğüt, iyi niyet ve samimiyete dayalı inandırıcı tartışmadır. Hikmet, her toplumda sayıları fazla olmayan âlim ve düşünürlerle hitap eden kesin delillerden oluşur. Güzel öğüt, psikolojik faktörlerin kullanılması başta olmak üzere çeşitli vesilelerle ikna etmeyi amaçlayan bir irşad yolu olup kalabalık kitlelere yöneliktir. Duruma en elverişli tartışma yöntemi ise iyi niyetli olmayan grupları hedeflemektedir. Buradaki amaç da onları susturup kalabalık halk kitlelerine verecekleri zararı asgariye indirmektir. Aslında cedel yöntemiyle de bazı insanların gerçeği anlayıp benimsemesi mümkündür. İlmî faaliyet, halka yönelik çalışma ve İslâm'ı hedef alan eleştirileri cevaplandırmak şeklinde de ifade edilebilecek olan bu üç yöntemden başka ayrıca fiilî irşad yöntemi de önemlidir. Kur'ân-ı Kerim'de, İsrâilîoğulları âlimlerinin ilâhî mesajı okuyup gerçeği bildikleri halde kendilerini unutarak sadece diğer insanlara erdemli olmayı emretmeleri eleştirilmiş, böyle davrananların akıllarını kullanmadıkları ifade edilmiştir (el-Bakara 2/44). İslâmiyet'in, doğuşundan itibaren insanların gönlünde yer etmesi, yayılması ve evrensel bir din haline gelmesinin önemli âmillerinden biri, başta Peygamber olmak üzere mensuplarının dinin gereklerini yerine getirmesi, sözleriyle fiillerinin birbirine uymasıdır. Özellikle büyük halk kitleleri, nazarî bilgilerden çok, örnek müslüman tiplerinden etkilenecek İslâm dinini benimsemiştir. Resûl-i Ekrem'in teheccüt namazlarında tekrarladığı dua ve niyaz ifadeleri arasında yer alan, "Allahım! Bütün peygamberler haklıdır, Muhammed de haklıdır" cümlesi (Buhârî, "Teheccüd", 1; "Da'avât", 10), ayrıca hayatının sıkıntılı ve rahat dönemlerinde sözleriyle fiilleri arasında hiçbir farklılığın bulunmaması konunun önemli kanıtlarından birini teşkil etmektedir.

Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker ilkesi açısından düşünüldüğü takdirde irşadın bütün müslümanlara yönelik bir görev olduğu anlaşılır. İnsanın bilgisi, yetenek ve yetkisi arttıkça sorumluluğu da artar ve bu sorumluluk sade müslüman ferde kadar ulaşır. "Ey Peygamber! Biz seni gerçeğin bir temsilcisi, bir müjdeci ve uyarıcı, herkesi Alah'ın izniyle O'na çağırana ve ışık saçana bir kandil konumunda gönderdik" meâlinde-

ki âyet (el-Ahzâb 33/45-46), hem Resûl-i Ekrem'in irşad hiyerarşisinin başında yer aldığını bildirmekte hem de mürşidin önemli niteliklerini anlatmaktadır. Âyette sıralanan beş niteliğin ilki ilâhî gerçeklerin yanında sosyal realiteye vâkif olmayı içermekte, ikinci ve üçüncü nitelikler, özendirme ve uyarma yöntemlerini yerine göre kullanmaya işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in ferdi ve içtimaî konularda daima kolay olanı tercih ettiği bilinmektedir (Buhârî, "Menâkıb", 27; "Edeb", 80; Müslim, "Fezâ'il", 77-78). Ayrıca O, "Elinizden geldiğince kolaylaştırın, güçleştirmeyin; müjdeleyici olun, nefret ettirici sözler söylemeyin ve bu tür davranışlardan kaçının" (Buhârî, "İlim", 11, "Edeb", 80; Müslim, "Cihâd", 8) sözleriyle de bunu bir ilke haline getirmiştir. Dördüncü nitelik olarak zikredilen davet mürşidin sürekli olarak gayret göstermesini, muhatapları için rahmet ve hidayet talep etmesini gerektirir. Nitekim Hz. Peygamber müşriklere beddua etmesi istendiği en sıkıntılı zamanlarında bile, "Ben lânet edici değil, davet edici ve rahmet dileyici olarak görevlendirildim" demiştir (Kâdî İyâz, I, 221). "Işık saçan kandil" olma niteliği mürşidin anlattığı mesajın gereklerini yerine getirmesi, misyonuna uygun bir hayat yaşaması ve fiilî temsil konumunu daima koruması şeklinde anlaşılmalıdır. Mürşid için önemli olan diğer bir vasıf da onun sabırlı olmasıdır. İrşad faaliyetlerinde göğüs gerilmesi gereken başlıca iki güçlükten söz etmek mümkündür. Bunlardan biri mürşidin beşerî arzularının direnişi, diğeri ise dıştan gelecek tepkilerdir. Kur'ân-ı Kerim'de, irşad görevinin yerine getirilmesi sırasında ortaya çıkacak güçlüklerle karşı sabır ve namaza (veya dua) vasıta kılarak Allah'tan yardım istenmesi tavsiye edilmiştir (el-Bakara 2/45, 153; Lokmân 31/17). Resûl-i Ekrem de insanların arasına girip eziyetlerine katlanan müslümanın onlarla bir arada bulunmayan, dolayısıyla eziyetlerine mâruz kalmayan müslümandan daha hayırlı olduğunu bildirmiştir (İbn Mâce, "Fiten", 23; Tirmizî, "Şıfatü'l-ıkiyâme", 55).

İrşadla ilgili olarak kaleme alınan eserler genellikle tasavvufî mahiyette veya mev'iza türündedir. Alay müftüsü Muhammed Şâkir'in *İrşâdü'l-gâfilîn* (İstanbul 1326) ve Süleyman Uludağ'ın *İslâm'da İrşad* (İstanbul, ts.) adlı eserleri bunlar arasında sayılabilir (ayrıca bk. DA'VET; EMİR bi'l-MA'RÛF NEHİY ani'l-MÜNKER; VAAZ).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hkm", "rşd" md.leri; *Lisânü'l-'Arab*, "rşd" md.; *el-Ta'rifât*, "tevfik" md.; *Kâmus Tercümesi*, "rşd" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "rşd" md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "rşd", "akl" md.leri; *Müsned*, III, 424; IV, 217, 444; Buhârî, "Şeriket", 6, "Şehâdât", 30, "Cihâd", 102, "Teheccüd", 1, "Da'avât", 10, "Menâkıb", 27, "İlim", 11, "Edeb", 80; Müslim, "Fezâ'il", 77-78, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 34, "Cihâd", 8; İbn Mâce, "Du'â", 10, "Fiten", 23; Tirmizî, "Bir", 36, "Da'avât", 69, 82, "Şıfatü'l-ıkiyâme", 55; İbn Hişâm, *es-Sire*, I, 266; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ'* (nşr. M. Emîn Karaali v.dğr.), Dımaşk 1392, I, 221; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1411/1990, XX, 140-141; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 380, 476; Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım, *Dinî, İctimâî Makaleler*, İstanbul 1336, s. 99-102.

 BEKİR TOPALOĞLU

el-İRŞÂD (الإرشاد)

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin
(ö. 478/1085)
kelâma dair eseri.

Tam adı *Kitâbü'l-İrşâd ilâ kavâti'i'l-edille fi uşûli'l-ittikâd* olup kaynaklarda çoğunlukla *el-İrşâd fi uşûli'l-ittikâd*, bazan da *el-İrşâd fi uşûli'd-dîn* şeklinde kaydedilmektedir. Kelâm tarihi kaynaklarında eserin yine Cüveynî'ye ait *eş-Şâmil*'in muhtasarı olduğu belirtilmişse de bu konuda müellifin herhangi bir açıklaması olmadığı gibi eser tam bir ihtisar mahiyetinde de değildir. Ancak *eş-Şâmil*'in telifi sırasında yazılmış olması ihtimali kuvvetli görünmektedir (Ahmed b. Abdüllatîf, s. 66).

el-İrşâd, çok kısa bir mukaddimeden sonra otuz kadar ana bölümden (bab), meydana gelmektedir. Kelâma giriş mahiyetindeki ilk bölümde "nazar", ikincisinde "ilim" konusu işlendikten sonra sekiz bölüm ulûhiyyet bahislerine ayrılmış, burada temel ulûhiyyet konuları işlenirken özellikle isbât-ı vâcib delilleri, sıfât-ı ma'nevîyye, kelâm sıfatı ve rûyetullah meseleleri açıklanmıştır. Diğer bölümlerde ise kazâ ve kader problemi ele alınarak kullara ait fiillerin yaratılması, istitâat, adl ve cevri kavramları ve Mu'tezile'nin aslah görüşü işlenmiştir. Ardından klasik kelâmın ikinci temel konusu olan nübüvvet bahislerine geçilmiş, burada dört bölüm halinde nübüvvetin ispatı, mûcize, Hz. Muhammed'in nübüvveti ve peygamberlerin ortak vasıfları üzerinde durulmuştur. Daha sonra sem'îyyât bahislerine yer verilen eserde ecel, rızık, emir bi'l-ma'rûf

el-İRŞÂD

nehiy ani'l-münker konularıyla ölülerin dirilmesinden ceza ve mükâfat mahalline gidinceye kadar devam edecek olan süreçte âyet ya da hadislerle bildirilen hususlar incelenmiş, ayrıca iman - amel ilişkisiyle imanda artma ve eksilme olup olmayacağı ve tövbe meselesi ele alınmıştır. Eserin son dört bölümünde imâmet konuları açıklanmıştır.

İslâm coğrafyasında fikrî ve mezhebî dalgalanmaların görüldüğü V. (XI.) yüzyılın ürünü olan eserin, özelliği Ehl-i sünnet akaidini Eş'ariyye ekolüne göre ortaya koymuş olmasıdır. Eserde bazan "âlimlerimize, bize göre" gibi ifadelerle bu ekole göndermelerde bulunulmuş, Bâkullânî ve Ebû İshak el-İsferâyînî gibi Eş'arî kelâmcıların da isimleri zikredilmiştir. Bununla birlikte kitapta Eş'arî çizgisiyle uyuşmayan görüşlere de rastlanmaktadır. Bunların başında zât-sıfat ilişkisiyle ilgili olarak "ahvâl" teorisinin kabulü gelir. Müellifin diğer eserlerinde görülmeyen bu teoriyle Allah'ın sıfatları ilâhî zâtın varlık ve yoklukla nitelenemeyen halleri olarak açıklanmış, ayrıca vücûd ve bekâ ilâhî sıfatlardan sayılmayıp zâta indirgenmiştir.

Esas itibarıyla eser, Bâkullânî tarafından önemli ölçüde sistemleştirilen Eş'arî

kelâmını daha derli toplu hale getirmiş, bid'at firkalarının görüşlerini daha güçlü delillerle çürütmeye çalışmıştır. Ayrıca kitapta Aristo mantığına belirgin şekilde yer verilmiş, varlık konusu nisbeten felsefî açıdan işlenmiş, kelâm terminolojisi biraz daha geliştirilmiştir. Bu yönleriyle eser, mütekaddimîn dönemiyle müteahhirîn dönemi kelâmı arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

Müteahhir kelâmcılar tarafından temel kaynaklardan biri olarak kullanılan *el-İrşâd*, Sıddîk Hasan Han'ın da belirttiği üzere Selef âlimlerinin kelâm eleştirilerinde merkezî hedefte yer almış (*Ebcedü'l-'ulûm*, I, 453), Şehristânî ve Seyfeddin el-Âmidî gibi Eş'arî âlimlerince sadece müelliften bahsedilerek ahvâl görüşü bakımından eleştirilmiştir.

el-İrşâd'in çeşitli kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır (Abdurrahman Bedevî, I, 691). Eser ilk defa Fransızca tercümesiyle birlikte J. D. Luciani (Paris 1930), daha sonra Muhammed Yûsuf Mûsâ ve Ali Abdülmün'im el-Hamîd ile (Kahire 1369/1950) Es'ad Temîm (Beirut 1405/1985) tarafından neşredilmiştir. *el-İrşâd* üzerine yazılan şerhlerden biri müellifin öğrencisi Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Nâsîr el-Ensârî'ye aittir (*Şer-*

hu'l-İrşâd, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2247). Bundan başka İbnü'l-Mer'e diye tanınan Ebû İshak İbrâhim b. Yûsuf *Nüketü'l-İrşâd (İzâhu'l-meknûn*, II, 676), İbn Bezîze *el-İs'âd fi şerhi'l-İrşâd (el-İs'âd fi tahriiri makâşidi'l-İrşâd, el-İs'âd 'ale'l-İrşâd, Dârü'l-kütübî'l-vataniyye bi-Tûnis*, nr. 604, 20073), Abdurrahman b. Ahmed b. Ömer *er-Reşâd fi şerhi'l-İrşâd*, Ebû'l-İz Muzaffer b. Ali *el-Mukterah* adlarıyla şerhler kaleme almışlardır (şerhlerin yazma nüshaları için bk. Abdülazîm ed-Dîb, s. 50-51; Abdurrahman Bedevî, I, 691-692).

BİBLİYOGRAFYA :

Cüveynî, *el-İrşâd* (Muhammed); Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm* (nşr. A. Guillaume), London 1934, s. 131; Seyfeddin el-Âmidî, *Gâyetü'l-merâm* (nşr. Hasan Mahmûd Abdüllatif), Kahire 1391/1971, s. 27; *İzâhu'l-meknûn*, II, 676; Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-'ulûm*, Beirut 1978, I, 451, 453; Abdülazîm ed-Dîb, *İmâmü'l-Haremeyn*, Küveyt 1401/1981, s. 50-51; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyin*, Beirut 1983, I, 691-693; A. S. Tritton, *İslâm Kelâmı* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1983, s. 183; Muhammed b. Ali Osman Harbî, *İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Me'âli el-Cüveynî*, Beirut 1406/1986, s. 73-74; Ahmed b. Abdüllatif b. Abdullah, *Menhecü İmâmî'l-Haremeyn*, Riyad 1414/1993, s. 65-66; İsmail Hakkı İzmîrli, "İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâli el-Cüveynî", *DİFM*, sy. 9 (1928), s. 25-26.

İLYAS ÜZÜM

İRŞÂDÜ'L-AKLİ'S-SELİM

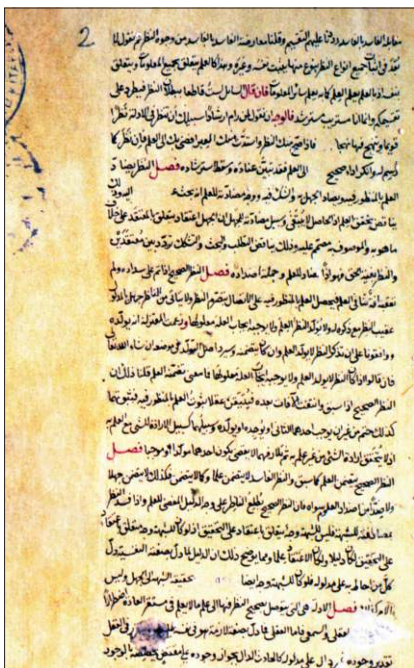
(إرشاد العقل السليم)

Ebüssuûd Efendi'nin

(ö. 982/1574)

Kur'ân-ı Kerim tefsiri.

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-İrşâd* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Tekelioğlu, nr. 823/1)

Tam adı *İrşâdû'l-'aklî's-selîm ilâ me-zâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*'dir. Ebüssuûd Efendi, bir tefsir yazmayı öteden beri düşündüğü halde yoğun meşguliyetleri sebebiyle eserini ancak ömrünün sonlarına doğru telif etmeye başlamış ve Sâd sûresinin nihayetine geldiğinde Kanûnî Sultan Süleyman'ın isteği üzerine temize çekerek padişaha göndermiştir (972/1565); bir yıl sonra da tefsirini tamamlayıp yine padişaha takdim etmiş ve büyük miktarda mükâfata nâil olmuştur.

Eserine yazdığı kısa mukaddimede müfessir pek çok tefsir kitabı okuyup istifade ettiğini, bunlar arasında bilhassa Zemaşerî'nin *el-Keşşâf*'i ile Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'inin özel bir önem taşıdığını belirttikten sonra yazacağı tefsirini özelliklerinden bahsetmiştir. Burada ki ifadesinden anlaşıldığına göre müellif, söz konusu iki eserde önemli gördüğü bilgilerle diğer tefsirlerdeki bilgileri ve